

ՀԵՆՇԱԿ

ԹԻՐԻՔԵՆ ԵՒ ԹԻՐԻՔԵՐԸ:

Ներկայ պատմական ընդհանուր տեղումնական համար մի վճռական ընդհանուր է: Գարուս յիսունական թվականներից սկսած այդ տեղումնականը չէ ունեցել ինքնուրոյն, այսպէս ասած՝ ներքին գոյութիւն: Իր օրգանիզմի մէջ նա չէ ունեցել սեփական կենսական հիւսիս: Այսօր նա քրօնիկական հիւսիսի է և մի հիւսիսի, որ անբուժելի նեխված վերքերով պատած ունի իր ամբողջ մարմինը: Բայց և այնպէս այդ հիւսիսի բռնակալ տեղումնականը կարողանում է ձգձգել իր վերջին օրերը, և դա՛ շնորհով մի խնամողի, այն է՝ այն իրար հակառակ շահերի, որ ունեն եւրոպական այլ և այլ պետութիւնները նրա վերաբերութեամբ: Այդ միմեանց հակառակ շահերը դեռ եւս ներում են թիւրք բռնակալութեան գոյութիւնը, և թիւրքիան դարձել է կուսածաղիկ եւրոպական տեղումնականի համար: Բայց սակայն օրքան երկար տեւէ թիւրք տեղումնական ներկայ հոգեվարքի վիճակն, այնքան ծանր կը լինեն նրա վերջին օրերը, այնքան էլ սոսիալի կը լինի նրա անկումը:

Բայց ի՞նչ է պատճառը թիւրք պետութեան քայքայման, որ տանում է նրան դէպի անկում: Մեզ կասեն, թէ դրա պատճառն այն է, որ այս ամբողջ դարուս, մանաւանդ երկրորդ կէսի, ընթացքում թիւրքիան շարունակ կտոր-կտոր է եղել, նրա հպատակութեան տակ գանված շատ մանր աղբեր կարողացած լինելով թօթափել բռնակալ լուծը և ձեռք բերել ինքնուրոյնութիւն: Մեզ կասեն նաեւ, թէ նրա քայքայման և դէպի անկում տանող պատճառը եղել է եւս նրա կատարեալ անընդունակութիւնը կառավարելու իր երկիրը: Մեզ կասեն նրմանապէս, թէ դարձեալ մի պատճառ թիւրք պաշտօնականութիւնն է (fonctionarisme), թիւրք բիւրօկրատիան է (bureaucratie)՝ իր կեղեքիչ, կաշառակեր, աւերող, անբարոյական բնաւորութեամբ ու ընթացքով:

Արդարեւ, այդ բոլորը բաժին ունեն թիւրք պետութեան քայքայման մէջ և այդ բաժինը բաւական մեծ է, բայց նայինք իրականութեան վրա՝ աւելի խորը թա-

փանցելով, նրա էութիւնը քննելով ինչու համար քաղաքական զատման ձգտումներ ունեցան այդպէս զարները, սերբերը, բուլիները և այլն: Ո՛չ թէ միայն իրանց մտքում առաջացած ազատական գաղափարների զրգումով, ո՛չ թէ միայն շնորհով զուտ ի դէօլօգիայի (idéologie): Նրանց քաղաքական զատման ձգտումների հիմնադատաւորը կայանում էր նրանց անսոսական ազատման բնական պահանջներում: Նրանք բնական պահանջ ունեին դէպի անսոսական զարգացում, բայց թիւրք պետութեան լծի տակ քաղաքական ու սոցիալ-անսոսական պայմաններն արգելք էին նրանց այդ բնական ու անխուսափելի պահանջի իրականացման: Այդտեղից էլ առաջ էր եկել նրանց քաղաքական զատման ձգտումները՝ քաղաքական նոր աւելի ազատ կարգերի պահանջով, որ կարող լինէր նպաստել նրանց անսոսական զարգացման: Այդտեղից էլ առաջ էր եկել և նրանց ազազացման: Այդտեղից էլ առաջ էր եկել և նրանց ազատական գաղափարները, որ, միանգամ ծագելով, արդէն իրանց կողմից աղղկելն իրերի բնական զրութեան ու ընթացքի աւելի շուտափոյթ ու աւելի աջող լուծման վրա: Յետոյ: Թիւրք տեղումնական կառավարելու անընդունակութեան արդէն առակ է դարձել, բայց զիցուք թէ նա շատ էլ ընդունակ լինէր, այնուամենայնիւ անկարող կը լինէր լաւ կառավարել, որովհետեւ նրա քաղաքական կարգերը միապետական, բռնակալական լինելով, երբեք չեն կարող տալ այն միջոցները, որոնք նրա ներկայ զրութեան մէջ պէտք են աջող կառավարելու համար, ինչ կարող են տալ, ասենք, սահմանադրական կարգերը: Որովհետեւ այն ժամանակ, երբ բնական պահանջ կայ քաղաքական այլ ազատ կարգերի մէջ՝ հասարակական-անսոսական ազատ զարգացման համար, որքան էլ ընդունակ կառավարութիւն լինի՝ այնուհանդերձ չէ կարող փաստարար ու արգելք չը լինել այդ բնական պահանջի իրագործման, քանի որ այդ կառավարութիւնը միապետական է, քանի որ նրա քաղաքական կարգերը գանվում են օրգանական անտափօնի դմի (հակառակութեան) մէջ վերոյիշած ազատ զարգացման պահանջի հետ: Եւ այդ դէպքում այդպիսի կառավարչական, այդպիսի քաղաքական կարգերը՝ իրերի ընթացքի զօրութեամբ ճակատագրական կերպով դատապարտված

են անկարգութեան, քայքայման, անկման: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ նրանք համապատասխան չեն երկրի օրգանական բնական պրօցեսի, տնտեսական պահանջներին, մի խօսքով երկրի իրականութեան էութեան, խմտտին: Իսկ ինչ վերաբերում է թիւրք լիւրօկրատական կարգերի ախտաւորութեան, դա յատուկ է ոչ միայն թիւրք կառավարութեան, այլ առհասարակ ամեն լիւրօկրատական րէ-ժիմին, թէեւ Թիւրքիայում այդ ախտաւորութիւնն առաջնակարգ է, կլասիկական է (classique):

Այսպէս, թիւրք տէրութեան քայքայման, աւերման բուն պատճառը չէ կայանում այն երեւոյթների մէջ, որոնք իրանց կողմից ունեն մէկ աւելի հիմնական պատճառ. նոյն իրան Թիւրքիայի կեանքում: Կրա քայքայման հիմնապատճառը կայանում է նրա երկրի տնտեսական, մեք. և քաղաքական մէջ: Թիւրքիային նոր կեանք տալու համար անհրաժեշտ է դուրս բերել նրան տնտեսական այդ վիճակից և նրա տնտեսական ոյժերի համար բանալ ճանապարհներ, ապա միջոցներ գործադրվելու ու զարգանալու: Յետոյ: Կրա քայքայման գլխաւոր պատճառն է նաեւ նրա ֆիւնանսական ու հարկային սիստէմը, որ իր կողմից էլ մի մեծ պատճառ է տնտեսական մեղմութեան եւ որ ժողովրդին նիւթապէս իսպառ աւերում է: Ահա թիւրք տէրութեան գէպի անկում տանող աւերման այն հիմնապատճառը, որին դարման անելով միայն կարող է վերածնվել թիւրք երկիրն ու ժողովուրդը: Բայց ասել դարման անել այդ հիմնապատճառին, նշանակում է ասել՝ կործանել, ոչնչացնել թիւրք տէրութեան ներկայ քաղաքական միատեսակ կարգերը և նրանց տեղը հաստատել ազատ ու լայն սահմանադրական քաղաքական կարգեր: Ասացինք ոչնչացնել միապետական կարգերը, որովհետեւ վերոյիշած դարմանն անելու համար նրանք արգելք են նոյն կերպով, ինչ կերպով ազատ ու ընդարձակ սահմանադրական կարգերն անհրաժեշտ պայման են այն դարմանի գործադրութեան համար:

Գուցէ մեզ առարկեն, թէ մահմեդական կրօնքն այնքան մեծ դեր է խաղում թիւրք ժողովրդի կեանքում և այն էլ բացասական դեր, որ ինչ քաղաքական կարգեր էլ լինեն՝ հէնց միայն իր կրօնքի շնորհով թիւրք ժողովուրդը մեղմութեան է դատապարտված: Արդաւրեւ, Մուհամմեդի վարդապետութեան ծակատագրական ոգին խիստ վնասակար ազդեցութիւն է ունեցել թիւրք ժողովրդի հոգեկան ու մտաւոր աշխարհի վրա, բայց մենք արդէն չը գիտենք ոչ մի կրօնք, որ աւաւել կամ պակաս նոյնպիսի ազդեցութիւն ունեցած չը լինի ուրիշ ազգերի վրա, ինքն ունենալով իրան աղբիւր սնահաւատութիւնը (superstition): Մինչդեռ, եթէ թիւրք ժողով-

րի կեանքում, նման միւս ազգերի, առաջնաւոր տնտեսական նոր, զարգացած կերպեր ու հասարակական-քաղաքական ազատ պայմաններ, դրանցից կը ծագէ տնտեսական, հասարակական, հոգեկան, ու մտաւոր նոր, արդիւնաւոր լարված գործունէութիւն: Այդ գործունէութիւնը կը տայ թիւրք ժողովրդին կենսական նորանոր անսպառ, միշտ նորոգվող, միշտ զարգացող ինտերեսներ, հոգսեր, ձգտումներ, և այդպիսով այն ազդեցութիւնը, որ թողել է նրա վրա կրօնքը, ժամանակի ընթացքում կը չքանայ, կը վերանայ, իր ետեւից դէպի վերացումն տանելով նաեւ կրօնքին:

Ինչպէս թիւրք պետութեան հպատակութեան տակ առաջ գտնված՝ այժմ ազատ՝ ազգերը, ինչպէս և հայ ազգն այս րոպէիս, թիւրք ազգի գէթ կրթված խաւն էլ վաղ թէ ուշ, իրերի բնական ճնշման ազդեցութեան տակ, պէտք է զգար իր երկրի քաղաքական կարգերի փոփոխութեան պահանջը, պէտք է նրա կրօնքից մէկ արդարացի բողոքի խուլ ձայն բարձրանար բռնակալութեան դէմ և այդ զգացումն ու բողոքը պէտք է միախառնվէին մի գիտակցական գործունէութեան մէջ: Այդ երեւոյթը վերջապէս յայտնվեցաւ: Բաւական է ուշադրութեամբ դիտել այն եղիւթութիւնները, որ այսօր տեղն ունեն թիւրք բռնակալի մայրաքաղաքում՝ թիւրք հասարակութեան մէջ, որպէս զի համոզվել դրանում: Եթե թիւրքի, ուսուցիչների, սպայների, վաճառականների մէջ արած հարիւրաւոր ձերբակալութիւնները, հարիւրաւոր արտադրութիւն, պաշտօնականների, մինչեւ իսկ բարձր, հաշմանդն ու այլ եւ այլ պատրուակով զանազան արտադրութիւն ուղարկելը. նոյն իսկ այս ամսում, երրորդական թերթի ասութեամբ, երկու հազար սօֆիստների արտադրութիւն և դրանց պարագլուխների բանաւորութեամբ թիւրքական լեզուով կառավարութեան գէթ ժողովրդին գէպի ապստամբութիւն գրգռող բաղմաթիւ յայտարարութիւնների երեւոյթը. հակահառապարհական թիւրք կոմիտէաների երեւան գալը. և վերջապէս սուլթանի մշտական երկիւղն ու ոստիկանական լարված ուշադրութիւնը թիւրք հասարակութեան նկատմամբ — այդ բոլորը, հակառակ Բ. Գրան ամեն ճիշդերին՝ դրանց վարպետի ետեւը պահելու, թիւրքական հասարակական կեանքին հեղափոխական լեզուի աչքից չեն խուսափում և ակներև ապացոյց են, որ թիւրք հասարակութեան գէթ կրթված մասի դիտակցութիւնը գործում է բռնակալութեան գէթ, որ թիւրքական կրթված միտքը գտնվում է թշնամութեան մէջ թիւրք տէրութեան, նրա քաղաքական կարգերի ու նրա պաշտպանների հետ: Թիւրք կրթված հասարակութեան մէջ առաջացած այդ բնորոշ ու միանգամայն նշանաւոր քաղաքական երեւոյթի արտայայտիչն է մի

թերթը, որ առաջ հրատարակվում էր Պարիզում, բայց որի խմբագրին ֆրանսիական բուրժուազական կառավարությունը Բ. Գրանե խնդիրքով չամաչեց արտաքսել իր երկրից: Այդ պեղ թերթը հրատարակվում է Ղօնդօնում և նրա անունըն է «Ազատ Թուրքիա» (la Turquie libre), որ «թերթը սահմանադրական կուսակցությունն օրգանն է»: Այդ թերթը ձգտում է դեպի թուրք բռնակալությունն հորձանումն ու սահմանադրական կարգերի հաստատումն, ինչ միայն, նրա կարծիքով, կարող է վերջ դնել այն բոլոր զեղծումներին, կեղեքումներին, կոտորումներին, որ տեղի ունեն թուրքիայում և առաջադիմությունն ուղին բանալ պղ երկրի բոլոր ազգերի համար: Թե ինչ միջոցներով կարելի է կործանել թուրք միապետությունը և ձեռք բերել սահմանադրական կարգերը, «Ազատ Թուրքիան» իր կողմից ոչինչ չէ յայտնում, բայց մենք կարծում ենք, թե ճշմարիտ հայրենասեր մարմինը կամ անձը, որ համոզված է, թե միայն յայտնի քաղաքական աղատ դրությունը կարող է բուժել իր աշդի վերքերը և որ անկեղծ սրտով ուղում է կատարել իր հասարակական պարտականությունը, երբեք չի բաւականանալ տաք սենեակներին, մեծ տէրություններին երբեմն երբեմն ուղերձներ ու խնդրագրեր տալով եւ եւրոպական յայտնի անձերին այցելելով թիւններ անելով, ինչպէս անում են հայ մեծատու «ղլանադէանները», այդ թղթի կտորների միտումը, այդ հաճելի այցելությունները փառասիրական, փրօն ֆրադով անուանելով «հայրենասիրական գործունէություն»: Այլ ճշմարիտ հայրենասէրը չի բաւականանալ զրանով, ինքն տաք սենեակում հանդիստ 'ստամ' դժոխքի մէջ գանվող իր հայրենակիցների յեղափոխական ճիգերն անդիտանալով ու զարմանալի անտարբերութեամբ դեպի նրանց շարժարանները՝ նրանց «համբերություն» քարոզելով, թե ինչ է՝ եւրոպական այս կամ այն միւնիստրը ասել է «աչքի առջև կունենանք հայերին»: Այլ ճշմարիտ հայրենասէրը, յանուն իր նպատակի, ամեն կերպ, ամեն միջոցներով ամեն գիւտարութիւնների գէմ կերթայ, մղելով փրկող մարտը: Եւնք ուրախ ենք, որ այստեղ կարող ենք նկատել, թե թուրք սահմանադրականներն այդ կէտը լաւ հասկացել են, ինչ երևում է նրանց գործունէությունն մի քանի եղանակներին ու նրանց «յայտարարություններին»: Եւ կարծում ենք, որ ձգտելով թուրք ժողովրդին գրգռել ու մանակից անել իրանց շարժման, սահմանադրականները գանվում են ճշմարիտ ուղիի վրա, որովհետեւ թուրքական մի յեղափոխությունն այստեղ ասեւ պէտք է յիշուի յեղափոխություն լինել և ոչ թե սուլթանական գահը դրուել: Գործերի սահմանին, պաշտպան կոխ ու դաւադրութեամբ իր յեղափոխությունն անողը ժողովրդին

է, ժողովրդային ընդհանրությունն է. դա է նրա գլխաւոր ոյժը:

Եւր պարտքն ենք համարում յիշատակել այստեղ, որ թուրք սահմանադրականներն «Ազատ Թուրքիայի» բերանով բանիցս ապացոյց են տվել իրանց խորին համակրութեան դեպի «եղբայր հայերը» ու մեր յեղափոխական շարժումները, և մենք կարծում ենք, որ այլ կերպ չէր էլ կարող լինել քանի որ, ստույգներ մի և նոյն բռնակալութեան լծի տակ, թուրքերն ու մենք ունենք մէկ և ընդհանուր դատ՝ աղատութեան դատը, որ պէս նաեւ մէկ և ընդհանուր թշնամի՝ թուրք միապետությունը: Միապետությունն դէմ գործող թուրքերին ու թուրքական մարմիններին ճանաչել եղբայր ոչ միայն մեր ցանկութիւնն է, այլ և մեր պարտականությունը: Գրանք են մեզ եղբայր և ոչ Աշդդեանները և ոչ հայ հասարակութեան այն տարրերը, որոնք հակառակ են հայ ժողովրդային սուրբ դատին: Թող վստահ լինեն մեր այդ թուրք եղբայրները, որ պատրազմի դաշտում մենք նրանց հետ ձեռք ձեռքի տված կը լինենք մեր ընդհանուր թշնամու՝ թուրք վայրենի բռնապետութեան դէմ:

ԲՈՂՈՒԲԱՅԻՐ

ՈՒՂԵԱՆ ՄԵՃ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՐԲՈՂԱՅԻՐ:

«Մեծ տէրութեանց խղճի համոզումը կը կայանայ ընդհանուր մարդկութեան իրաւունքները պաշտպանելու, ազատութիւնն ու բարեկեցութիւնն ապահովելու մէջ: Տարակցս չը կայ թէ իրր պարտականութիւնն 'ի նկատի կանոնին հարստահարեալ փոշրաման հասարակութեան վ' աղէտները, կարելի է թէ ձեռնտու չը լինեն քաղաքակրթեալ պետութիւնը մեզ նման զգիւալ եւ հաւածեալ խումր մը ազգայնոց, որ կը հեծծեմք, բռնութեան ներքեւ գերի լինեմք:

Տեղոյս դատաւարը, մուկանդն եւ կողմնակալ ոգւով վառեալ, ահանջ խցեց մեր արդար բողոքներուն, զորս դեռ չը բանտարկուած մատուցած էինք առ բարձր անումն Բ. Գրանե. ահանջ խցեց այն աղաղակաց, զոր բարձրացուցինք դատարանին դէմ՝ մի առ մի թուելով մեզ նկատմամբ գործուած հարստահարութիւնները: յընչաց քերեց հրապարակային յայտարարութեանց պէր՝ ճախտութիւնն, զոր զրին 'ի դատաստանի, իրր 30 վրկայք, յատկապէս բերուած 'ի վկայութիւն (որովհետեւ այդ վկայից յայտարարութիւնը յերեւան բերին պաշտօնէից անդամութիւնքն եւ զգիւեղոցս անմեղութիւնը): Գատարանը, փակելով աչք՝ այս արեւի պէս փայլուն ճըշմարտութեանց առջև, եւ արժէք տալով միմիայն քմածին եւ անհիմն հնարմանց պատուանշանի եւ բարձից թիկնածու պաշտօնէից, որք ամենապարզ խնդիր մը մե-

ծացուցած էին եւ ներքին ապստամբութեան ու քաղաքականութեան դոյնով զբեցուցած էին. վերջապէս, դատարանը, կառավարութեան արդարութեան գործադիր մարմինը, գոհունակութեամբ լցուած, գործիչ անուանեց զմեզ այնպիսի արարող եւ եղբրանց, որք միայն թղթի վրայ նկարուած են, առանց մարմին կամ իրականութեան զոյգն նշոյլն ունենալու. եւ անխղճօրէն վճիռներ արձակեց մեզ դէմ. զմասնս ի մենջ, ի մահ, զմասնս ի մշանջնական բերդարգելութեան եւ զմասնս ի տասն եւ յոթ տարի բանտարկութեան դատապարտելով, առանց անհամարու մեր հոգեւորական կերպարանէն, առանց յարգելու մեր անձնական արժանիքը... Քառասուն եւ ութ բանտարկելոցս մէջէն քրտան երկու անձանցս անսպառ լինելն ապրիլ 9-21 հրապարակաւ հռչակելով հանդերձ, դարձեալ այդ դատարանն արձակած է՛ք զմեզ ի բանտէ մինչեւ ցայսօր: Բանտարկեալներէս դատ լեւանց ու ձորոց մէջ քաշուելով իրենց հոգին ի մագիլ կառավարութեան չը յանձնող 25 անձինք եւս կան, որք կարծես թէ երկնային իմաստութեամբ մը կանխատեսելով թէ նոյն անարդարութիւնն իրենց վրայ եւս պիտի գործադրուէր, ինչպէս որ մեր վրայ գրուեցաւ, եւ այս եղանակաւ պահպանուելով հանդերձ՝ իրենց անձնական ազատութիւնը կորուսած են: Հարկ է յիշել թէ վճիռներուն ծանրութիւնը համեմատական է դատապարտելոց դրից ու անձնական արժանեաց, այնպէս որ ամենածանր պատիժ կրողներն եղան նորա, որ ունեն ամենէն աւելի բարձր դիրք եւ բարոյական ու մտաւոր արժանիք:

Արդէն ի Զէյ թուան, զօրանոցի մէջ կաշմեալ Զինւորական, չըսեմ հաւատաքննական առեւին առջեւ կանչուած 100-150 անձանցս վերայ զարմանալի ճնշումներ ի գործ գրուելով, մեծ ճիգ թափուած էր բռնի կերպով խոտովանիլ տալու նոցա թէ՛ աղբային ապստամբութեան մը խորհուրդ կայ եղեր ընդդէմ՝ կառավարութեան: Կոթի, ծարաւի թողուլ, զօրաց մէջ նետել, դանակով շարժանքով բանտարկել պահել, եւն, եւն: Եւս ամենայն ի գործ դրին խեղճ ու անտրուանջ անձանցս վերայ, որք (առ ահի կամ առ տխրութեան) կամայ ահամայ իրր թէ վկայութիւն ընելով իրարու դէմ, իրերայ բանտարկութեան պատճառ եղած կը լինին եւ անմիջապէս կարձակուին այն անտանելի վիճակէն: Սակայն, այդ նոյն անձինքն իրր վկայ բերուեցան ի Հալէպ. հրապարակաւ յայտարարեցին թէ ոչ գրել գիտեն իրենք, ոչ կարդալ եւ թէ քննիչ յանձնախմբին բանն է այդ շարադրեալ եւ կարդարեալ գրութիւնը. վերջապէս, յայտարարեցին թէ՛ ինչ որ հոս կը խօսին, առաջի դատարանին, միսի ճիշդն է, եւ գրուածներն չեն խօսած երբէք իրենք: Եւստի հանդերձ, բոլոր այդ 30 վկայք ի դուր բերուած եղան, մանաւանդ մին Պէապեա Սարգիս անուն, որոյ իրր թէ յառաջագոյն ըրած վկայութեան վրայ դատապարտեցին մեր մէջէն աւելի քան տասն եւ ութ անձինք, եւ որ հոս, դատարանին առջեւ, հրապարակաւ խոտովանեցաւ թէ բնաւ երբէք վկայութիւն չըրած է՛ք, եւ թէ 15 օր զինքն քիւրդ, արաբ եւ ամեն ազգի զօրաց միջեւ նետելով՝ ստիպած են

որ կարեւոր եւ ազդեցիկ անձանց դէմ վկայութիւն ընեն, սակայն չէ ըրած, եւ իրենք շտկած են. այդ Սարգիս վկայն, 3 տարի բանտարկութեան դատապարտած են, իւրը ստախոս: Զարմանք, Օսմանեան օրէնքն երբէք արժէք չը տար, կըսուի, վկայի մ' առաջին խօսածին, այլ կընդունի միայն վերջին խօսածը, սակայն դատարանը, ինչպէս կը տեսնուի, բռնի ստորագրեալ թղթի մը գրութիւն վրայ կը սիրէ հիմնել իր վճիռն եւ ոչ թէ իր ներկայութեան յայտարարեալ ճշմարիտ վկայութեանց վերայ:

Զէյթունի մէջ խոտովութիւն մը հանեց Մարաշի նախորդ կառավարիչ Սալէհ Փաշան, բայց այդ խոտովութեան զոհերը ծածկել ուղեց կառավարութիւնը. խօսքը չեղաւ 550 մանկանցս սուղ ժամանակի մէջ թուանաւոր պատուաւոր ջարդուելուն, խօսքը չեղաւ 17 յրդեայ աշէտին օրը վիժելոյն, խօսքը չեղաւ 8 անձանց խեղադարելոյն, 7 տղայոյ մահանալոյն ջղաճղութեամբ, մանկամարդ-կնոյ մը, Մարգիսի գնտակէ զարնուելով, սպանուելոյն, գերեզմանոցին մէջ յուղարկաւոր խրմբին եւ զոհին վերայ գնտակ պարպուելոյն, ի նախատիւնս եւ ի գոհացումն, իրենց վիժեալ մեր կրօնին, եկեղեցեացս եւ վանքօրէնցս բռնի զօրօք լցուելոյն եւ պղծուելոյն, 7-է աւելի գիւղօրէից յաւար հարկանելոյն, եւն, եւն: — Թիւրքիստի Յարուսթիւն 25 տարեկան հայ կորիճը կսպանուի նոյն օրը հրամանաւ, իբր աւաղակ, եւ սղաննող տասնապետը Հալուէ կը լինի՝ հիւսիսըրդ մէջիսի՝ պատուանշան անանալով:

Մարաշի բանտին մէջ 7 անձինքս մեռան, ամենատուկալի շարժարանօք ու զրկանօք. սպանեալք են՝ Վարապետ Թողլիւան, Օհան Տատուրեան, Յովսէփ Եկանեան, Իսրայէլ Մինասեան, Խաչուկ Տատուրեան, Մինաս Պուսովեան, Եւստիս Յովսէփեան: Սորա մոլեռանդութեան եւ վաճճիւնգրութեան զոհեր եղան, թէեւ բժշկաց կողմանէ տեղեկագիր աւանդեցաւ թէ հետախտէ մեռած էին: Հալէպի բանտին մէջ պօլսեցի Վարութանէս վարժապետը, զբաւի կատարելութիւն եւ արժանիք ունենալով կանարգութիւն, պէսպէս զրկանաց կը մատնուի, խեղճ լքեալ անօթի, մերկ եւ տառապեալ կը մեռնի. բժշկաց ուսուցիչն ալ թիֆոյէ մեռած ըլլալը ցոյց կը տայ:

Ի յաւելումն մեր սոսկալի եւ անհամար ողբերցի, այսօրերս Ֆրնոս զի տէր Նիկողայոս եպիսկոպոսն, աւելի քան ութսուն տարեկան, պատկառելի ծերունի, զարմանալի կերպով մը կը բերուի Հալէպ *) եւ կը նետուի հռչակաւոր եղբնագործոց բանտին մէջ, զրկեալ ամեն հաղորդակցութենէ, խիստ արգելքի ներքեւ: Աստի, նորա հոգեւորական իշխանութեան ներքեւ ապրող 15-20 գիւղօրէից 10,000 բնակիչք թողով անտրուանջ եւ անհոգի, իրենց կրած ու կրելի հարստահարութեանց վրայ բոլ մը ձգել, հեղհեղ փախչել, եւ իրենց ա-

*) Տես ներկայ տարեցոյցանի «Հնչակ» № 7.

ղէտները հրապարակ հանող մը չը թողուլ աշատ, եւ այսպէս ջնջել աղբայնութիւնն — այս եղած է սոյն գործողութեան բուն եւ ներքին նպատակն ու խորհուրդը:

Կը լսեմք թէ այսպիսի վարմունք ամենուրեք կը գործուին անխնայ մեր ամենաթշուառ արեւնակցաց վերայ, բայց մեզ վերագրեալ ամբաստանութեանց արժէքն ու զմեզ դատաւարառող պատճառաց խեղութիւնն յերեւան բերելու համար կը պարտաւորեմք ի մէջ բերել զայնս, որք սակայն թղթի վրայ մեղան են:

1) Իբր թէ մօտ 200 անձինք, Զէյթունի Պօղոս — իր թաղի եկեղեցւոյն եւ ուրիշ քանի մը տանց մէջ համախմբուած, անշնորհօրէն վերայ գնտակ պարպած են, կըսուի — 200 անձանց պարպած գնտակներէն առ նուազն 10 զօրք պէտք էր որ զարնուէր. դա ո՛ր է:

2) Կառավարութեան պաշտօնատունը կոխուած եւ 2 բանտարկեալ փախցուած է, կըսուի. — սնտուկ, տետրակ, դրամ, որը կորսուած է, թող բռնեն. իսկ գալով 2 բանտարկելոց, այսօր Հալէպի ամուր պաշտպանեալ եւ զօրք շրջապատեալ բանտէն անգամ քանի քանիներ փախցուած են, իրենց տետրակներուն նայելով արդեօք զանոնք եւս մենք փախուցինք:

3) Իբր թէ սուրբ Փրկչի վանուց մէջ Զէյթունի զօրանոցին վերայ իշխող գրիչ վերայ, անտիկ շէնք մը կառուցուած է: Աղէկ, թէ վանքը, թէ զօրանոցը, կան իրենց տեղը, միջոցը մէկ եւ կէս ժամու հեռաւորութիւն է, ահագին ամպածրար լեռ մը, ձորերու բլուրներ, իրարմէ կը դառնան զանոնք, եւ ամուր շէնք ըսուածը պարզ նորոգեալ սենեակներ են, որք հինցած էին եւ որոյ նորոգութիւնն անհրաժեշտ էր ուխտաւորաց համար:

4) Իբր թէ եկեղեցւոյ մէջ եւ այլուր խորհուրդ կազմուած է ապստամբութիւն յարուցանելու նպատակաւ: Եկեղեցին աղօթատեղին է ժողովրդեան, կառավարութիւնն երբ արգելք դրաւ հոն ժողովելու եւ մենք հետեցինք: Այլուր ըսուածն ո՛ր է, տուն, պանդոն թէ դաշտ, թող որոշուի այդ խորհուրդը մէկ անգամ եղած է, բայց մէկ գումարմամբ խորհուրդ մը կազմել խելքի եւ արամբանութեան դէմ է, գաղափարաց ձուլումն, մէկ կէտի վերայ կեդրոնացումն անկարելի է մէկ գումարմամբ. իսկ եթէ շատ անգամ գումարումն եղած է, ինչո՞ւ տեղի տրուած է եւ չէ արգիլուած, եւ ինչո՞ւ համար 200 անձանց միահամուռ գնտակ արծակելոյ աստիճանին տարուած է բանը: Խելքով պարզ բնութիւն մը՝ ճշմարտութիւնը կը հասնէ յերեւան:

5) Նպատակ եւ զէնք ու պարէն ընձեռնելու բախշիլութեամբ կը կըսուի. նպատար քանի 100 ոսկի է, կամ քանի դրուշ է. 1000 ոսկիէն անձինք ու զէնք բաշխուած է, բայց որոց կողմանէ, որոց, զայդ ըսելու չը հաճած, տեսակ ու քանակը ցոյց տրուած չէ. 70-80 հոգիներս բանտարկուած ժամանակ, մեր վերայ, մեր աները, պարտեղները, այգիները, վանքերը, եւն, եւն մեր սեփականութեանց մէջ խաղաղութիւններ ըրին, ինչ զէնք գտան. պարզ հրացան մ' ալ լինի, կը բաւէ: Բայց ո՛ր է, թո՛ղ ցոյց տրուի: Պարէն ըսուածը, քրիստոնեայ եւ ուրիշ աղագ զաւգի սովորութեան համեմատ ամեն

տանի օրեր, բարեգործ անձինքներէ հանդանակեալ ալիւր, ցորեն, խաչ, ձէթ, եւն, ուտեստք են, որք աղքատաց կը բաշխուին: Զարմանալի չէ պաշտօնէից կողմանէ տարբեր գոյն մ' տալը այդ պարէնին:

6) Ռազմավթերը բաշխուած է կըսուի, ինչ է այս, որչափ, արդեօք վաճառականէ մը ուրիշ վաճառականի մը զնչուած, Մարաշէն ի Զէյթին տանող ճամբուն մէջ բռնուած մէկ ատպրակ սաւառ մը, 2 հօգդա գուրշուէն, 4 լիտր ծծումբ, իւր 100 հատ կայծք արըն են. հոգ չէ, առ ի չղցէ ուրիշ պատճառի, այս նորատեսիլ նիւթերը գտած են, սակայն, սաւառն որսորդի պէտք է, կայծքարն ալ գիւղացւոյն եւ հովուաց վերայ պէտք է որ միշտ գանուին՝ սիկարայի, նարկիլէի կրակ շինելու համար, ծծումբն՝ իրենց ընտանի կենդանեաց դեղ կը գործածուին. 2 հօգդա գուրշուէն ըսուածը 50-60 հատ չը լինիր, այսքան գնտակով ո՞վ կընէ ապստամբութիւն: Ռազմավթերն այսպիսի խեղճ ու կրակ բաներով չըլար:

7) Ապստամբութեան յառաջարանն է, կըսուի, Օսման ոստիկանին սպանութիւնը. օսմանեան երկրին մէջ ամեն օր, ամենուրեք քանի քանի անհամար զօրքեր, ոստիկաններ սպանուած են, որ մեկուն քաղաքական երանգ տրուած է. Օսման սպանուած է եղեր՝ ինչո՞ւ մեզ կը վերագրուի, միեւջեւ. Օսմանի մարմինը մէջտեղէն բառնալու յայտարարութիւնը կը լինի նորա քոյրերուն եւ կնոջ հետ յարաբերութեան մտնող քանի մը անձանց կողմանէ. բայց պաշտօնէից գործին չը գար այսպիսի ճշմարտութիւն մը զուրս հանել, զի յարակից է իրենց փառասիրական ձեռնարկութեանց: Ուստի՝ այդ սպանման իրողութիւնը քողածածկելով իբր թէ ս. Փրկչի սենեկաց բնութեան պաշտօնին համար խորհուրդ սպանուած է կըսուի: Ապստամբութեան խորհուրդ եթէ լինէր, Օսմանի պէս խեղճ ոստիկանի մը սպանմամբ չէր շատացուէր: Յայտնի ճշմարտութիւնն յերեւան կընէ:

8) Կըսուի թէ երեք զօրք վերադարձուած են, յայտնի չեն ըներ, գնաակէ՞ թէ դանակէ սաացած են վերքերը. եթէ գնտակէ՞ ո՞վ զարկած է, թո՛ղ որոշուի. եթէ չեն կրնար որոշել, ուրեմն, իրենց ըրածին պէս, 200 անձանց կէտ նպատակին եղող այդ 3 զօրքերն անվնաս պէտք էր որ սպանուէին մահացու եւ շեշտակի վէրքերով:

9) Մին եւս, բացակայ լինելով Զէյթունի գէպքին ժամանակ, ամբաստանեալ էր իբրեւ հեղինակ եւ ուսուցիչ գրգռիչ ոտանաւորաց ընդդէմ օգն. կառավարութեան, զոր ուսուցած պիտի լինի 10 տարի առաջ այդ առթիւ գաղափարեալ խեղճ զօրեալ անձին ոչ ձեռագրովը թողիմ մը գտնուած է եւ ոչ լեզուովը բան մը խօսած ըլլալը հաստատուած է. միայն թէ, Զէյթունէն 12 ժամ հեռակայ գիւղ մը, Սամսոնէն դարձած տանն, անցագիր ի ձեռին, ընտանեաց հետ, կը բռնուի գէպքէն քանի մը ամիս առաջ եւ կը բերուի Մարաշի բանտն. հապա կը փոխադրուի Հալէպի բանտն. իր խեղճ ու գեղատի պանդուխտ կինը՝ երկու մահաղ որդիականքով կը մնայ զօրկեալ Հալէպի մէջ: Գաղափարանի ժամանակ վկայն յայտարարեց թէ՛ Սալէ հփաշա ստիպած էր որ ոտանաւորի մը ներքեւ ստորագրէ եւ վկայէ թէ՛ այն անձն է զաս

տուած, եւ թէ այն անձն անպարտ է. բայց դատարանը, գրագէտ եւ բանաստեղծ է ըսելով, դատապարտեց: Այդ անձն իր աշխատներով աւելի արդաճատելի է քան զամենեւեմս:

10) Կանկամարդ կին մը, կրօնաւորութիւն, քաղաք ձայնովն զմեզ հրապարակեալ եւ յապտամբութիւն գրգռած է կրօնէն. այդ մանկամարդ կինն հիմա Հայէսլ քոզերու միջեւ նետուած է ի բանտ, առանց հարց ու պատասխանելոյ:

Ահա երկու տարւոյ մօտ ժամանակէ հետէ սոսկալի կացութեան մէջ բանտարկուած ենք, իսպառ գերի մը ընդունալն պաշտօնէից: Մեր զինանայ ձայնը կը բարձրացընեմք առաջի կառավարութեանց քաղաքակրթական պետութեանց, կոչումն կրնամք նոցա խղճին եւ պատգին. մեր անմեղութիւնն հաստատուած է ցոյց տրուած արեւի պէս փայլուն ճշմարտութիւններով. գերիներ ենք, գերիներ:

Ըստ այս ամենեւորն կերելի թէ յամառ նպատակ մը հայ զմեզ առանձին հարստահարելով տակաւ փծացնել, եւ կամ երկու երեքս ի մի կապելով անձանիմ վայրեր արտաքինու գիտաւորութեամբ ներքին հաւատարմութեան (էնքիզիսիօն) պէս ընկերութիւն մը կազմուած լինելը կերելի. աւան 19-դ դարուս բուստարութեան. հոս Կերպովմայ դարուն մէջ անգամ չը անտուած ու չը լսուած ոճիւններ կը գործունին ի ծածուկ:

Այդ՝ այսչափ ծանրածանր պայմանաց տակ, ինչ կը մնայ մեզ ընել թէ ոչ, կախաղանի տարուող անմեղի մը նայուածքով աչքերնիս յառել մեծադոր տէրութեանց կառավարութեանց. յորմէ անտարակոյս պիտի արձակի փրկաւէտ վճիռն մեր բոլորին աղատութեան: Յանուն քրիստոնէութեան, յանուն մարդկութեան եւ յանուն հաւանալ հայրենեաց, կը խնդրեմք պաշտօնագին որ մեր բողոքներն ու խնդրուածներն հասկացուին առ որ անկ է:

Մնամք յաւէտ բարեմաղթութեան յարատեւ պայծառութեան արդար ճշտութեանը:*)

Յուլ. 30-11 Օդ. 1892. ԿԵԼԵՎԻՈՅ ԲԱՆՏԱՐԱԿԵԱԼԻ:

*) Այդ նշանաւոր «Բողոքագիրքը», որ ուղարկել են մեզ Կիլիկիայի ներկայացնում է թագաւոր բաշխութեան կառավարութեան հայ գոհների ներկայ անտանելի վիճակը: Այդ «Բողոքագիրքով» երկուսն է զայիս կիլիկիացիներէ կրօն բոլոր արհաւիրքների ճշմարտութիւնը որ այնքան ջանք արեց թիւրք կառավարութիւնը բոլորովմ պահել եւ պէտք է խոստովանուին, նրան բաւական աղովկեցաւ այդ: Այսօր, այդ «Բողոքագիրք» շնորհով, կառավարութեանն այլ եւս անհարկ կը լինի շարունակել իր նոյն ընթացքը, եւ մենք վստահ ենք, որ շատ հայ ու օտար թիւրքներ արտատպելով այն «Հնչաղից», միանգամայն պաշտպանած կը լինեն ճշմարտութիւնն ու հայ քաղաքական զոհերէ բանտի մութ աշխարհում հանած աղէկուոր ու իրաւապահանջ ձայնը լոյս աշխարհում կը լինգայնեն, նրանց դատը ջատագովելով, եւ այդպիսով հարկաւոր հարուածը տարով թիւրք վայրենի ու փախկոտ տէրութեան, որ հոգեւորքին մէջ է:

Ճ. Խ.

ԹԻՒՐԿԱՆ

ՆԵՐՈՒ ՅԵՅՏԵՐԵՐՈՒԹԻՒՆ:

Կերբեւ թարգմանօրէն զեռեղում ենք մեզ ուղարկված թիւրքական երկու յայտարարութեան պատճեններ: Այդ յայտարարութիւնները վերջերս մեծ բանակութեամբ ցրված են եղել Մեղերկրականի բոլոր ծովեկրեայ քաղաքներում՝ սկսած Զմիւռնիայից մինչեւ Սիրիա:

I.

«Օսմանցիներ.

Հասել են Երզնիլ-Համիդ բռնակալի թագաւորութեան վերջին օրերը, որ անպաւել է խաղաղութեան անունը եւ կեղտոտել Օսմանի սուրբ գահը:

Այդ բռնակալը յալիշտակել է կայսրութիւնը եւ աւերել մեր սիրած հայրենիքը, եւ իրան կառավարութեան զինն պահելու համար, մեր ամենալաւ հայրենասէրների այնքան արիւնն է հոսեցնում:

Այդ գործերի համար վեժխնդրութեան ձայնը բարձրացել է մինչեւ երկինք:

Գործելու ժամը հասել է: Իսլամի միլիօնաւոր հաւատարմները, որ ազատ կերպով ու առաջադիմելով սուրումն մէկ ուժեղ տէրութեան ձեռքի տակ, դալն են ձեր օգնութեան:

Եղէք քաջարի:

II.

ՀԵՐԱԿԱՐՆ ՄԵԺ ԴԱՐՈՒՆՆ ԲՈՒՐՈՒՆ

ԱՄԵՆԱԼԻ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆՆ Է.

«Այս դարմանն ամենալաւն ու միակն է, որ կարող է բժշկել անեղբիւր, կաթուածահարութիւնը, շնչարգելութիւնը, անմարտութիւնը եւ ուրիշ հիւանդութիւններ, որոնցից ամեն տարի այնքան մարդիկ են մեռնում թիւրքիայում:

Հարկը տարիկի վեր է, ինչ նա գործածվել է Հինդուկաստանում նշանաւոր Ժրհան Կուսմանի ձեռքով, եւ շարունակել են գործածել ահա 34 տարիկի վեր անեղբական մեծ թագուհու՝ Սիկտօրիայի յատուկ հրահանգով:

Այդ դարմանն ունի մեծ ազդեցութիւն ժողովրդի վերա, որին դարձնում է ուժեղ ու տոկուն մեծ ձիւների համար: Կա ժողովրդին դարձնում է աչքաբաց եւ բնորոշակ: Հատ են խորհուրդ տվել գործածել այն թիւրքիայում, բայց տրեւաներն ու չարակամներն արգելեցին նրա մուտքը այդ երկրում:

Բայց թող ամենքն ունենան համարկութիւն եւ ըստպատեն: Գիշ ժամանակից վերջ Հնդկաստանից եկող մարդիկ, որ փորձառու եւ հմուտ են այդ մեծ դարմանի գործածութեան մէջ, կը դան Իսլամի երկիրն՝ առաջադիւրդ այն դարմանը ժողովրդին, որն այդ ժամանակ կը հաւածէ այն տղետ ու չարակամ մարդկանց, եւ ոյգովտով Իսլամի երկրում ամեն տեղ կը թագաւորէ մեծ քաղաւորութիւն:

ՄԱՀԱՅՈՒՅԱԿ

ԹԵՓԵՏԷԼ ՊԵՏԿԱՆՆԵՆ
ԳԱՄԱՌ ՔԱԹՈՒՊԱ.

Յուլիս 22-3 Սեպտեմբերի Կ. Կաթիլեան քաղաքում վախճանվեցաւ մեր ազգային բանաստեղծ Ռաֆայէլ Պատկանեանը, 62 տարեկան հասակում: Կորուստը ծանր է եւ մեծ:

«Հնչակի» յաջորդ համարներից մեկում մենք երկարօրէն կը խօսենք բանաստեղծի գրական ու հասարակական գործունէութեան մասին:

ԶՅՐԱՊԵՏ Գ. Ն. ԲՅՐԱՊԵՏ.

Ամսիս 11-ին Յունաստանի Աթէնք մայրաքաղաքում երկարատեւ հիւանդութիւնից յետոյ վախճանվեցաւ հայ հասարակութեան յայտնի յոյն զօրապետ Գ. Ն. Բ. օգարիս, նախագահ յայտնի Արեւելեան Գաշնակցութիւն ընկերութեան, որի հետ մի տարի առաջ դաշինքով կապվեցաւ Հնչակեան Կուսակցութիւնը: Զօրապետը 92 տարեկան էր: Զօրավարական ծառայութեան հանդէսը կատարվեցաւ շատ շքեղ կերպով: Ժողովրդի ահագին բազմութիւն խոնված էր այն փողոցներում, որոնցով պէտք է անցնէր թափօրը: Բազմութիւն բարձրաստիճան սպայներ, որպէս նաեւ թաղաւորի ներկայացուցիչը, յոյն ստալին մինիստր Տրիկուպիսը, մինիստրներ՝ Սիւլուդի, Գրադուսիս եւ այլն, օտար տէրութիւնների ղեկավարներ, ժողովրդի ահագին բազմութիւն ու մեծաքանակ զօրք երաժշտութեան տխուր ձայնի տակ ուղևորվում էին հանգուցեալին մինչեւ նրա վերջին կայանը: Կարգացվեցան շատ ճառեր եւ դադաղի վրա զրկեցան պսակներ, որոնցից մէկը Հնչակեան Կուսակցութեան կողմից, որպէս նաեւ նոյն Կուսակցութեան կողմից խօսվեցաւ մի ճառ:

Զօրապետ Բօցարիսը պատկանում էր մի նշանաւոր յոյն ընտանիքի, որի անդամներից շատերն առաջնակարգ դեր են խաղացել յունական ապստամբութիւնների մէջ Յունաստանի անկախութեան համար: Զօրապետ Բօցարիսը, որ եղբայրն է հռչակաւոր յեղափոխական հերոս Մարկոս Բօցարիսի, առաջնակարգ տեղ է բռնում Յունաստանի անկախութեան պատերազմում: Նրա կեանքը հերոսական ձեռնարկների մի շարք է: Նրա ամենագլխաւոր եւ միշտ փայլալայտ նպատակն էր ոչ միայն իր հարազատ ազգին ազատել բռնակալ լծից, այլ եւ ամեն կերպ աջակցել այն բոլոր ազգերի ազատման գործին, որ տակաւին ստրուկ են թիւրքի ձեռքի տակ: Այդ նպատակը նա գործադրում էր մինչեւ իր վերջին շունչը: Անչափ էր այդ նշանաւոր յեղափոխականի ուրախութիւնը, երբ Արեւելեան Գաշնակցութեան եւ Հնչակեան Կուսակցութեան մէջ դաշնակցական կապ հաստատելն աջողվեցաւ: Այնուհետեւ շա-

րունակ նրա գլխաւոր հոգսերից մէկը հայոց դասն էր, որի աջողութեան համար նա միշտ պատրաստ էր աջակցել եւ զրգել իր հայրենակիցներին դէպի նոյն աջակցութիւն: Անկեղծ, խորին համակրանքով միշտ նա խօսակցութեան առարկայ էր դարձնում հայկական խնդիրը, ընկերական խորհուրդներ, քաջալերութիւն ու խրախուսանք կարգում իրան ծանօթ հայ յեղափոխականներին: «Աշխատեցէք, աշխատեցէք, — սիրում էր բացականչել նա շատ անգամ. — ձեր դադախարների եւ ոյժերի աշխատութիւնից մէկ աւաղ անգամ չի կորսիլ. ես վստահ եմ, որ կը գայ օրը, երբ բոլոր ազատված ազգերը կը լինեն եզրայր միմեանց հետ ու բարեկեց:» Զանձին զօրապետ Բօցարիսի հայերս կորցրինք մէկ անկեղծ բարեկամ եւ մի հեղինակաւոր ու փորձառու աջակց յեղափոխական գործում:

ԳԵՆՈՑԵԼ Է.

Երբ Աֆրիկայի Մ'պոնգուէ, Բամբարաս, Նիամ-Նիամ եւ այլ վայրերի ցեղերի այս կամ այն անդամը հիւանդանում է այն երեւակայական հիւանդութեամբ, որը նրան կարծեսնել է տալիս, թէ նրա մէջ «դեւ է մտել» նրա փորում սատանայ է մտել, դեւտուէլ է, ինչպէս արքայաշտով է մեր ժողովուրդը, այդ ժամանակ նա, Նիամ-Նիամը, սկսում է վայրենի ճիչերով, անկապ, անխմտ բացականչութիւններով հայցոյել, անիծել «իր մէջ մտած» շար ոգուն: Անմիջապէս հաւարվում են ցեղակիցները «դեւտուածի» վրա եւ սկսում նրան սատակ հարուածել: «Դեւին վրնտուէլ» յօտով: Թէեւ երեւակայութեան այդ հիւանդութիւնն ընդհանուր երեւոյթ է Նիամ-Նիամների մէջ եւ նոյնը հենց մեր ժողովրդի մէջ էլ տեղ-տեղ տեսնում ենք դեւ, սակայն կան մեղանում «խմբագիրներ», էլ, որոնք այդ անսակեալից Նիամ-Նիամներից հետոս չեն գնացել: Ապացոյց դրան կարող է լինել հետեւեալը:

Այն օրից ի վեր, երբ «Հնչակը» սկսել է լըյս տեսնել — ինչպէս տեսնում էր, վաղուց է — նոյնօրինակ «դեւտուածի» դրութեան մէջ է ընկել մեր մի լաւ բարեկամը. — մենք տվինք «Արմէնիայի» խմբագրի անունը: «Հնչակը» եւ հնչակեանների գործունէութիւնը դեւի նման, սատանայի նման մտել են խեղճ խմբագրի փորը եւ վրդովում են նրա խաղաղ ու հանգիստ կեանքը: Մարտէյլ սիրուն քաղաքում: Գիշեր ու ցերեկ, սոսկալի ուրուականի նման, «Հնչակն» ու հնչակեաններն են երեւում փորթուղանների աչքին, վրդովում նրա խիղճը, դառնալով մի չարանիւթ idée fixe նրա համար: Ինչքան նա փրփրում, կատաղում, յարձակվում է «Հնչակի» վրա, այնքան աւելի է տանջում նրան այդ idée fixe-ը: «Դեւտուածին» իր հիւանդութիւնից բուժելու համար մի քանի անգամ մենք փորձեցինք տալ դեղահատիկներ *),

*) Տես «Հնչակի» NNes 1, 2 և 4 — 1889 թ.: № 1 — 1890 թ.: № 3 — 1891 թ.: Ծ. 3.

բայց, երբեք, նրանք բաւականաչափ դառն չէին — դեւը չէր վռնտվում: Այն ժամանակ մենք որոշեցինք թողնել «Ճակատագրի կամքին» հիւանդի դեւոտութիւնից ազատվելը, ինչպէս էլ արինք ամբողջ մի տարի ու կէս՝ մինչև այսօր: Բայց այդ ժամանակամիջոցում հիւանդութիւնը մեծ առաջադիմութիւն է արել: Մանաւանդ վերջին 8—9 ամսւայ ընթացքում՝ դեւը զարմանալի օյ ի ն ի ա զ ու թ իւ ն ն եր է անում հիւանդի փորում, այնպէս որ «Արմէնիա» քաղաքական, ազգային և աշխարհական — էլի ինչ) կոչված՝ այդ զարմանալի կերպով անբովանդակ, մտքով ազքատ, անգոյն ու անհամ թ եր թ ի մ է կ օ թ ի ն ա կ գ ը ե թ է լ ը յ ս չ է տեսել այդ ժամանակամիջոցում, որ «դեւոտածը»՝ քաղաղի թեւահարութեամբ՝ չը կրկնար, չը յարձակվէր, չը հալածէր, չը հայհոյէր «Հնչակին» — պէտք է ասէինք՝ «դեւին» — ձայնակցելով թշնամի կառավարութեան հերքումներին նրա դէմ, ջնդուխտար զոյարտելով նրան այնպիսի յանցանքներում, որ խեղճ դեւն արած էլ չէր: Բայց պէտք է խոստովանվել, որ փորթուգալեանը խուսափում է դեւի անունն ուղղակի տալուց, որովհետեւ դա աւելի կը սաստիկացնէ նրա չարչարանքները: Ճիշդ այնպէս, ինչպէս Նիսիւսի համար չար ոգու անունը տալը մի սոսկալի փորձանք է:

Ամենայն սիրով ու բարութեամբ մենք կուզենանք նոր դեղահատիկներով կրկին փորձել «վռնտել դեւին» հիւանդի փորթը, ինչպէս անում են Նիսիւսի հետ, թեւեւ կարծում ենք, որ, դժբաղդարար, դեւը յաւիտենական կերպով բռն է գրել նրա փորում եւ այլ եւս չը պիտի դուրս գայ: Այդ նկատելի է մանաւանդ նրանից, որ փորթուգալեանը կորցրել է յիշողութեան ու հասկացողութեան բնական ընդունակութիւնը: Այսպէս, նա մոռացել է իր մօտ եղած ազգային տաճանակ հազար դամարները — որոնցով նա նոյն իր լրագրի օգտին պարհեւն էր, վիճակաւ իսա ա զ ու թ իւ ն ն եր է անում խայտառակաբար, — առանց որ եւ է գործ ցոյց տալու, ուր գնացած լինէին այդ դամարները: Մի խօսքով, այնքան խոտացել է նրա հիւանդութիւնը, որ նա ինքն չը գիտէ, թէ ինչ գործով է զբաղված նոյն ինքը, այլ կրկին ու միշտ իր փորում նստած «դեւին» — «Հնչակին» ու Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութիւնը եւ սրա ստացած դրամներն են իրանց փայլով նրա աչքերը ծակառում, ծակոտում կուրացնելու աստիճան, այնպէս որ նա ճիշտում է ամենքին հաւատացնել, թէ հնչակեանները հայ չեն: Այդքան որ գիւտ, որով մեր ազգասիրութիւն ծախողն ուղում է իր «փոած ապրանքը սաղանքին» մուշտարիներ գտնելու համար... Bravo! Bravo!...

Այդ բոլորից յետոյ մեզ մնում է միայն զոռանքով ու արհամարհանքով կուշտ ծիծաղել փորթուգալեանի դեւոտութեան վրա: Թեւեւ հիւանդութեան վրա ծիծաղելը լաւ բան չէ, բայց կան այնպիսի հիւանդութիւններ, — որոնցից մէկն է դեւոտութիւն երեւակայական հիւանդութիւնը — որոնց վրա՝ «խմբագիրներին» վարակված ժամանակը՝ խելահաս մարդուն չը ծիծաղել կարելի չէ:

Սրտանց մաղթում ենք ենթադրեալ «Հայոց հայրենասիրական Միութեան» մշտնջենական ինքնակալ նախագահին՝ «դուրս վռնտել դեւին» իր փորթը:

Ա.Կ. — Ե.Ե.Յ.

Յ. Գ. Թշնամի կառավարութեանը ձայնակցելով «Արմէնիան» մինչև հիմա հերքում էր Սասնոյ շարժումները, նրա վերջին 13-դ համարում սակայն «խմբագիրը» կամայականաբար խոստովանվում է դրա հակառակը, խոստովանվում է նոյնպէս, որ հնչակեաններ կան Սասնոյ մէջ, ինչ նա մինչև այժմ հերքում էր ամենայն կատարելութեամբ: Այդպիսով նա «իր լքածը լքում է», ինչպէս ասում է ժողովուրդը: Բայց սակայն նա անմիջապէս կոկորդիլոսի արցունքներ է թափում, թէ արդեօք հնչակեանները «մի վտանգ չեն սպառնար Սասնոյ ժողովրդի հանդարտութեան (!) եւ անտառն երկուսում թեւանը (!): Vixit! (արդէն ապրել մեռել է) ուղում ենք բացականչել մենք փորթուգալեանի և նրա դեղնագոյն յեղափոխականութեան (!) նկատմամբ: Հրմ հիմա հասկացանք վերջապէս, թէ ինչու համար է «Հ. հայրենասիրական Միութեան» «ընդհանուր տնօրէնը» գործում միմիայն Սեւ Ծովի յատակում եւ թէ ինչու համար նա միշտ գէմ հայոց ամեն մի յեղափոխական շարժման... Գէ. քիչ շուտ ասէիք, էլի... Ուրեմն, կեցցեն Հայաստանի անտառներ, կեցցէ անտառախնամ խմբագիրը... Vixit! Vixit!

Ա.

Կուսակցութեանս Գանձարանում շնորհակալութեամբ ստացվել են հետևեալ դումարները. —

Անգլիայի Լոնդոն ք.-ից Գր. Բ.-ից 100 ֆր. 80 ս. : — Ռուսաստանի Ռ. ք.-ից Յ. Ա.-ից 10 ռուբլ. — Շվեդ. ք.-ից Տ. Ե.-ից 10 ֆր. — Ամերիկայի Լին Մաս ք.-ից Յ. Ս. Խալաճ.-ից, Գր. Թար.-ից, Կ. Տոն.-ից և ուրիշ 4-ական դոլար. Յ. Փափաս.-ից և Գ. Սրապ.-ից 3-ական դ. Կ. Արամ.-ից, Մ. Մուրատ.-ից և Գ. Գին.-ից 2-ական դ. Ս. Գրգ.-ից 1 դ. 8-Բալ. ք.-ից Գ. Պոյ.-ից 1 դ. Գր. Փար. ք.-ից Կ. Տէր-Յակ.-ից 1 դ. : — Ռումանիայի Բուդապ. ք.-ից պ. պ. Յ. Ֆերհատից 40 ֆր., Ա. Յովսէփեանից 20 ֆր., Վասիլկեանից 5 ֆր. : — Եգիպտոսի Ալ. ք.-ից Տ. Ս.-ից 5 ֆր., Ս. Դ.-ից 5 ֆր., Գահ. ք.-ից Գ. Ա. Գ.-ից 12 ֆր. 50 ս. : — Թ.-ի Կ. Գ. ք.-ում Կ.-թեանս Մանաճիւղը ստացել է՝ Աւջից 20 դահ., Հեք.-ից 20 դ., Յովն.-ից 30 դ., և Յով.-ից 20 դ. :

*** Խնդրում ենք թղթաւոր ամբարները միշտ ուղարկել ներքեւ ղեկողված M. Beniard-ի հասցեով իսկ M. Daniel-ի հասցեով ուղարկել միայն դրամական մասնադատները:

Յօդուածներ թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և թղթագրում դումարներ ուղարկել հետևեալ հասցեով. — Athènes (Grèce). — M. Beniard. Poste restante. Իսկ դրամական մասնադատները — mandat — ուղարկել հետևեալ հասցեով. —

Eaux-Vives. (Suisse). — M. Daniel. Poste restante.

Լոնդոն. Հայկական ազատ սոյարան.